

Narodni pisni v zapysakh Panasa Myrnoho ta Ivana Bilyka. – Kyiv, 1987. – 312 s.
Pohribnyi A. Yakiv Shchoholev / A. Pohribnyi – Kyiv, 1986. – 241 s.
Posmertni pysannia Mytrofana Dykareva z polia folkloru y mifolohii. – Lviv, 1903. – 349 s.

Стаття надійшла до редакції 22.11.19.

V. F. Pohrebennyk, Dr Hab., Prof.,
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

THE ORIGINALITY OF THE FOLKLORISM OF P. KULISH'S POETRY 70–90-th XIX CENTURIES

This article is the attempt to study combined the variety of connections between Panteleymon Kulish's poetic creativity and the folklore, mythology and folklore heritage of the Ukrainian and other nations. This study is to identify the ideological and aesthetic features of the writer's processing of motives, images, symbols, etc. of folk-art, the directions and the specificity of processing of these sources; to illuminate the levels and the impact of the assimilation of folk-art and mythical sources in last periods of literary activity of the writer. This article presents a comparative analysis of an array of folk-song poetry, mythical plots of P. Kulish and the poetics of his lyrical and lyric-epic works. The significance of the contribution to the culture of Ukrainian literary folklorism of the second half 19-th century is also characterized there. The nature of inter-system communication of the literature, mythology and folklore, the specific of "folklore writing" of the artist, who rose on the reception of folk poetry and based his own creative manifestations on it; the representation of national and folk world was literary mediated by P. Kulish; changes features of the individually distinctive author's folklorism and mythologism are investigated.

Keywords: *folklore, poetics, mythology, intersystem interactions, art assimilation, symbols.*

УДК 821.161.2:82-31:2-72Куліш

І. Л. Приліпко, д-р філол. наук, доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ДУХОВЕНСТВО В РОМАНІ П. КУЛІША "ЧОРНА РАДА"

Розкрито особливості зображення духовенства в романі "Чорна рада" П. Куліша. З'ясовано історичну основу образів представників церкви, специфіку художньої рецепції історичної правди. Акцентовано на взаємозв'язку суспільно-політичних та церковно-релігійних процесів.

Ключові слова: *історична правда, образ, ідея, духовенство, церква.*

Важливе місце у контексті відтворюваних історичних подій та соціокультурних особливостей епохи у першому українському історичному романі "Чорна рада" (1857) П. Куліша (1819–1897) займають постаті представників церкви та церковно-релігійні реалії, які, попри наявність значної кількості досліджень твору (праці Р. Багрій, А. Гуляка, В. Івашківа, Є. Нахліка, О. Федорука та ін.), потребують окремого розгляду й аналізу.

Зображуючи буремні часи середини XVII ст., П. Куліш відповідно до історичної правди розкрив тісний зв'язок суспільно-політичних та церковно-релігійних процесів, показав причетність духовенства до громадських подій. Як відомо, головним джерелом для письменника під час написання роману були козацькі літописи (Самовидця, Григорія Грабянки, Самійла Величка), а також "Історія Русів". Почерпнуті звідти відомості про події та осіб були художньо інтерпретовані письменником, трансформовані відповідно до ідейно-тематичного спрямування твору. Не винятком стали й постаті духовних діячів, образи яких поєднують реалістичність, документальність та художній вимисел, актуалізують ідейний зміст твору, розкривають позицію автора.

З-поміж представників духовенства найяскравішою постаттю у романі є священник і полковник в одній особі Іван Шрам. Про важливість цього образу в художній концепції твору свідчить перший варіант назви роману – "Сотник Шрамко и его сыновья". Іван Шрам – духовний та військовий діяч, історичним прототипом якого є паволоцький священник і військовий Іван Попович, про якого йдеться у літописі Самовидця [Літопис Самовидця, 1971, с. 92]. Про паволоцького полковника Івана Поповича пише й літописець Григорій Грабянка, розкриваючи події, пов'язані із Чорною радою: "[...] паволоцький полковник Іван Попович, забачивши, що ляхи знову запанували на Україні, відмовився від полковництва і вирішив прийняти схиму, стати ченцем. Та, придивившись, побачив, які пакості ляхи та жиди творять їереям, відрікся схими і знову, уже вдруге, став полковником та, погодившись з Сомком, котрий ще був тоді сьогобічним гетьманом, не раз ходив походами на шляхту і не раз розбивав їх впень аж поки не прогнав з України" [Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, 1992, с. 129–130].

Існує версія, що Поповичів було двоє, про що зазначає Р. Багрій: "Є й деяка плутанина в образі Поповича, мабуть тому, що Поповичів було двоє, один – паволоцький полковник, другий – чернігівський. У Чорній раді 1663 року брав участь другий, і саме його пізніше було ув'язнено" [Багрій, 1993, с. 187]. Дослідниця також зазначає, що в образі Івана Шрама домінує художня вигадка: "Очевидно, Куліш об'єднав ці обидві постаті в одну і взяв її як вихідну точку для зображення свого Шрама, який є більш вигаданою, аніж історичною фігурою. Образ цей [...] є синтезом двох реальних осіб на прізвище Попович, хоч динаміка характеру в романі – белетристична" [Багрій, 1993, с. 187, 195]. Літературознавці правомірно називають Шрама напіввигаданою особою [Багрій, 1993, с. 221; Нахлік 2007, с. 106], адже він, маючи свого реального прототипа, є збірним, зі значною часткою художнього вимислу. Відтак, у моделюванні образу священника-полковника П. Куліш синтезував історичні відомості й художню вигадку, що цілком вкладалося у жанрову форму історичного роману вальтерскоттівського типу. А. Гуляк з цього приводу слушно зазначає: "Куліш значно розширив скупі літописні відомості про життєвий шлях паволоцького полковника, відтворивши його подорож по Лівобережжю; його зустрічі з різними історичними та вигаданими персонажами; участь у бурхливих подіях після чорної ради 1663 року" [Гуляк, 1997, с. 272].

В образі Івана Шрама П. Куліш утілює ідею єдності духовних і патріотичних чинників, показав зв'язок громадських та церковно-релігійних процесів, заклавши традицію моделювання образу священника-воїна, що знайшла продовження у творах "Богдан Хмельницький" М. Старицького, "Мазепа" Б. Лепкого, "Ведмедівська попівна" А. Лотоцького, "Кульчицький – герой Відня" І. Филипчика, "Махнівська попівна" П. Франка, "Старший боярин" Т. Осьмачки, "Отаман Крук", Ф. Дудка, "Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця" О. Ільченка, "Темна музика сосон" Вал. Шевчука.

Основна особливість образу – поєднання в одній особі військового та церковного діяча – увиразнена рядом важливих деталей. З-поміж них – деталі зовнішнього вигляду: "[...] по одязі і по сивій бороді, сказати би, піп, а по шаблюці під рясою, по

пістолях за поясом і по довгих шрамах на виду – старий козарлюга" [Куліш, 1994, с. 38]. Поглибленому сприйняттю образу, розкриттю мотивів учинків героя сприяють штрихи до його минулого: Шрам був сином священника, навчався у Київській братській школі й мав стати священником, але національно-визвольні повстання не могли залишити його байдужим, адже Шрам уболівав за долю України, прагнув захистити рідний народ та віру: "Як же піднялись козаки з гетьманом Остряницею, то він устряв до козацького війська; бо гарячий був чоловік Шрам і не всидів би у своїй парафії, чуючи, як іллється рідна йому кров за безбожний глум польських консистентів і урядників над українцями, за наругу католиків і унітів над греко-руською вірою" [Куліш, 1994, с. 40]. У період між повстаннями Остряниці й Хмельницького Шрам поєднував духовну та військову діяльність ("[...] проповідував він слово правди Божої рибалкам і чабанам запорозьким; побував він на полі й на морі з низцями [...] [Куліш, 1994, с. 41–42]), а під час Хмельниччини взяв активну участь у національно-визвольній боротьбі ("[...] як піднявся на ляхів Хмельницький, то мав з його велику користь і підмогу. Ніхто краще його не ставав до бою; ніхто не крутив ляхам такого веремія..."). Після Хмельниччини Шрам повертається до духовної діяльності ("[...] почувачись, що вже не служить сила, зложив з себе полковництво, постригсь у попи да й почав служити Богові"). П. Куліш таким чином моделює тип священника-воїна, для якого національне й духовне є нероздільним, відповідно, служіння Богу мислиться невіддільним від служіння Батьківщині й діяльній любові до свого народу. Тому після Хмельниччини, служачи Богу ("знав одну церкву"), Шрам не міг залишатися байдужим до тих громадсько-політичних негараздів, які знову назрівали: "Повернулось у старого серце, як почув, що козацька кров іллється понад Дніпром через Виговського і через навіженого Юруся Хмельниченка, що одержав після нього гетьманованне; а як досталась од Юруся булава Тетері, то він аж за голову вхопився. Чи молитесь, чи Божу службу служить, – одно в його на думці: що ось погине Україна [...]. Було, чи вийде серед церкви з наукою, то все мирянам править: "Блюдітєся, да не

порабощенні будете; стережіться, щоб не дано вас ізнов ляхам на поталу! [Куліш, 1994, с. 42]. Знову обраний полковником, Шрам, перейнятий ідеєю повернути усю Україну до одної булави [Куліш, 1994, с. 47], вирушає до Сомка, щоб разом із ним підняти козаків у похід проти Тетері, який на той час був гетьманом Правобережної України, щоб не допустити лицемірного Брюховецького до влади. Виявляючи далекоглядність, мудрість, рішучість, Шрам переймає ініціативу на себе й спрямовує дії Сомка, який звертається до нього за порадами [Куліш, 1994, с. 98]. На такі риси паволоцького полковника і священника в одній особі, як хоробрість і зятятість, вказує літописець Грабянка, зазначаючи: Воїстину, коли б ці два дружніх чоловіки – Попович та Сомко – ще трошки пожили, то вони перевершили б діяння старого Хмельницького [...] [Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, с. 130].

Усвідомлюючи минуність всього, суєтність слави й почестей [Куліш, 1994, с. 69], Шрам, водночас, активно втручається у політичні перипетії, адже йдеться про долю його землі, народу, церкви. Переконавання, дії, позиція героя виказують першочерговість для нього не особистого чи приватних інтересів, а потреб загалу. Так, на слова Божого чоловіка про долю Петра Шрам відповідає: – Нехай лучче [...] поляже од шаблі і од кулі, аби за добре діло, за цілість України, що ось розідрали надвоє [Куліш, 1994, с. 50]; не зважає він і на свій поважний вік, духовний сан: – Як треба рятувати Україну, байдуже мені і літа, й рани [Куліш, 1994, с. 135]. Даючи раду Сомку (їхати у Переяслав і писати листи до усіх полковників, щоб убоялись Бога да подумали про козацьку славу [Куліш, 1994, с. 98]), Шрам сам докладає всіх можливих зусиль, щоб урятувати Україну від чвар. Беручи активну участь у суспільно-політичних подіях, священник-полковник залишається вірний християнським принципам, нехтує особистим заради загальної справи, постійно апелює до Бога. Показовим свідченням цього є його поведінка в таборі Сомка напередодні Чорної ради: [...] обійшов він з бунчуком увесь табор і всюди постановив варту [...]. Да і на часиночку не дав собі одпочинку. Де козаки чи кашу варили, чи круг огнища з салом на спичках сиділи, тихії речі не про що вже, як про чорну

раду, ведучи, він до їх і пристане; і як спом'яне старого Хмельницького, як тоді в козаків була воля й дума єдина, то козацтво наче й протверезиться. А іншій громаді Христову притчу розкаже, схиляючи буї душі до кротості да до любові; то козаки, так як тії бджоли од кропила, погудуть та й осядуть. [...] Чи спав же то Сомко-гетьман, чи ні, а Шрам не змигнув оком і на годину. Ніхто б не розказав, ніхто й не описав би всіх його думок. З тяжкою од клопоту головою ходив він од варти до варти [...] [Куліш, 1994, с. 139]. Духовним діячем і патріотом Шрам є до останнього, репрезентуючи єдність духовного й громадянського чину. У цьому контексті не можна погодитися із твердженням Р. Багрії про однобічність Шрама, що, як пише дослідниця, позбавляє його людяності. Що відданіше служить він своїм ідеалам, то фанатичнішим і бездушнішим стає [Багрій, 1993, с. 226]. Чи не найяскравішим запереченням такого погляду є жертвність Шрама, що повною мірою виявила його людяну й християнську сутність: щоб запобігти знищенню Паволочі та жителів міста, він бере всю провину на себе й приймає смерть ([...] старий Шрам головою своєю одкупив полковий свій город, [...] Шрам паволоцький, жалуючи згуби паволочан, сам удався до Тетері і прийняв усю вину на одного себе. І Тетеря окаянный не усумнівсь його, праведного, як бунтовника, на смерть осудити [...] [Куліш, 1994, с. 170]). Жертвність священника-полковника, який пішов на смерть, аби таким чином урятувати Паволоч, засвідчена Самовидцем [Літопис Самовидця, 1971, с. 92] та Грабянкою. Зокрема, Грабянка пише: [...] не бажаючи згуби людям, котрі жили на території його полку, він без остраху сам прийшов до гетьмана Тетері і там, оточений всенародною скорботою, смерть прийняв [Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, 1992, с. 130]. Про домінування християнських чинників як мотиваційних у діях Шрама свідчать і слова про нього Божого чоловіка: Інший іще скаже, що такий чоловік, як твій панотець, уганяє за славою! Химера! Слави треба мирові, а не тому, хто славен. Мир нехай навчається добру, слухаючи, як отдавали жизнь за людське благо; а славному слава у Бога! [Куліш, 1994, с. 273].

Образ Шрама є організаційним центром художньої структури твору, акумулятором його ідейного змісту. [...] Куліш створює цільне, послідовне, ні на хвилину не відволікаюче від головного інтересу повісткування, моделюючи майже всю дію під кутом зору Шрама, що уособлює державну українську ідею, службу загаломі "пользы общей [Гуляк, 1997, с. 272], – зазначає А. Гуляк. Політична і громадянська вмотивованість вчинків Шрама та Сомка, їхня державотворча позиція дозволяють розглядати їх як альтернативних щодо інших героїв роману (втручання в хід історії, активна громадянська діяльність – з одного боку, і хутірське життя подалі від буремних історичних процесів – з іншого). Актуалізуючи образом Шрама ідею єдності духовного й громадянського чину, П. Куліш через позицію свого героя розкриває власний погляд на відтворювані події, намагається віднайти причини трагізму історичної долі України, збагнути сенс історичних подій. Образ Шрама увиразнює погляд письменника на історичний поступ, причетність до нього людини, на її роль в історії й основи її буття. П. Куліш акцентує на тому, що втручання в хід історії, намагання його змінити призводять до трагічних наслідків. Водночас, хоча активні спроби Шрама й Сомка вплинути на розвиток подій не мали результатів, вони не були марними, залишилися в історії як приклад самовідданого й патріотичного відстоювання громадських і духовних пріоритетів. Попри поразку державотворчих інтересів на відтвореному в романі історичному етапі, Шрам та Сомко своїми позиціями і вчинками репрезентують переконання автора в тому, що домінантними в бутті людини є християнські принципи (Шрам і Сомко добровільно обирають смерть: Шрам жертвує своїм життям заради врятування інших; Сомко відмовляється життям іншого здобувати собі волю).

З-поміж епізодичних образів представників церкви, зображених у романі Чорна рада, – єпископ Мефодій (Методій) та Інокентій Гізель. Протопоп Ніжинський Мефодій (Максим Филимонович) (? – 1689 або 1690), за словами І. Огієнка, був виразником тих москофільських верств в Україні, що тільки в Москві бачили визволення від римо-католицького гніту. В Москві Филимонович став найсумлннішим політичним агентом її [Огієнко, 2007,

с. 268]. За наказом царя та згодою Собору, але за відсутності патріарха Никона і з порушенням канонів, у травні 1661 р. він був висвячений на єпископа Мстиславського й призначений місцєблостителем Київської митрополії [Ісіченко, 2003, с. 201]. Мефодій Филимонович увійшов у історію як суперечлива постать, він був причетний до політичних інтриг, виконував функцію московського агента. В умовах міжусобиць, що спалахнули поміж претендентами на булаву, єпископу Мефодію було доручено пильно стежити за перебігом подій та агітувати представників різних угруповань триматись у підданстві царя Олексія Михайловича [Морозов, 2013, с. 100], – зазначає дослідник цієї постаті О. Морозов. Отже, керуючись власними амбіціями, не маючи чіткої позиції, спокусившись грошима, єпископ Мефодій служив інтересам іншої держави: Єп. Мефодій одержав з Москви особливе доручення – впливати на настрої України й нахилити її до Москви; щоб це завдання виконувати ліпше, Мефодію щедро видали грошей та соболину казну [Огієнко, 2007, с. 268].

Як відомо з історії, у квітні 1662 р. на раді у Козельці Сомка було проголошено гетьманом Лівобережної України [Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, 1992, с. 125]. У тому, що цар не визнав результатів цих виборів не останню роль відіграв єпископ Мефодій, який не затвердив результатів виборів і звинуватив Сомка у зраді, зводячи на нього клепа перед царем (Він і князя невтомно умовляв, просив, щоб той, наскільки можна, стояв на заваді сомковому гетьманству. Про ці підступи єпископа Сомко, чоловік простодушний, звичайно зовсім не знав і займався своїми військовими справами [Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, 1992, с. 126]). У романі П. Куліша поведінка єпископа Мефодія відтворена відповідно до історичної правди. Показовою у цьому контексті є розмова Шрама й Божого чоловіка: – [...] адже ж Сомка вибрали одностайне гетьманом у Козельці? – Одностайне, – каже, – і сам преосвященний Методій був там і до присяги козаків приводив; да як Сомко собі чоловік прямота, то й не в догад йому, що святий отець думав, мабуть, заробити собі яку сотнягу чи дві червоних на рясу. А Васюта Ніжинський водивсь у старовину з ляхами, так

проноза вже добрий: брязнув капшуком перед владикою – той і вимудрував щось на Сомка, да й послали в Москву лист. От і пішла така вже поголоска, що рада козелецька не слухна [...] [Куліш, 1994, с. 45–46]. Зображене суголосне історичним свідченням, що зафіксовані в козацьких літописах і в Історії Русів [Історія Русів, 1991, с. 208]. Зокрема, Грабянка пише: Одержимий недугою властолубства, він (Васюта. – *І. П.*) почав потай помишляти, як би відібрати гетьманство собі. І відшукавши собі потрібну людину, якогось єпископа Мефодія, він оббрехав Сомка у Москві перед його царською величністю [Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, 1992, с. 125].

Отже, у рецепції П. Куліша Мефодій постає людиною, для якої власні амбіції переважають християнські й державницькі принципи. Таке зображення єпископа відповідає історичній основі [Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, 1992, с. 125]. У показі перешкоджань єпископа діям Сомка, його обранню гетьманом П. Куліш також спирався на літописні свідчення Грабянки [Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, 1992, с. 126]. Фатальна причетність єпископа до долі Сомка зафіксована і в літописі Самовидця [Літопис Самовидця, 1971, с. 92] та в Історії Русів [Історія Русів, 1991, с. 222].

Прагнення вислужитися перед царем не зупиняло єпископа Мефодія ні в чому, а тому він писав доноси не лише на Сомка, а й на Брюховецького. Після того, як Мефодій дізнався, що Брюховецький просив у царя нового митрополита з Москви, він, разом із вищим духовенством, протестував проти втручання Москви в справи Української церкви: Коли у Києві стала відомою звістка відносно пропозиції Брюховецького, щоб на київську митрополію замість Мефодія рукоположили митрополита з Москви, відбулося примирення місцєблустителя з київськими отцями. Із палкого прихильника Москви, Мефодій Филимонович перетворився не на менш палкого захисника корпоративних інтересів чорного духовенства, що, зрештою й привело його в ряди організаторів антимосковського повстання 1668 р. [Морозов, 2013, с. 108], а потім і на позиттєве заслання у Новоспаський монастир.

Образ тогочасного архіандрита Києво-Печерської лаври – Інокентія Гізеля (1600–1683) – у романі розкривається у контексті розмов героїв. Гізель увійшов у історію як визначний церковний та культурний діяч, продовжувач справ Петра Могили: По поверненні із закордонного навчання Інокентій Гізель у всьому підтримував і продовжував починання свого патрона у справі подальшого розвитку не лише колегіуму, але й освіти та науки в Україні. Ставши професором філософії, а потім, у буремні 1645–1650 роки, і ректором колегіуму, він вишукував можливості сприяти його існуванню, матеріальному і фінансовому забезпеченню у воєнні роки, поліпшенню учбового і наукового рівня, а отже, і авторитету принаймні в слов'янському світі. [...] Ставши архіандритом Києво-Печерської лаври, він дбав про книгодрукування, був співавтором і редактором знаменитого Синописа (1674), редагував Києво-Печерський патерик (1661) [Микитась, 1994, с. 111–112]. Значною була роль Гізеля в розвитку церкви, освіти, культури, у відстоюванні незалежності Української православної церкви, в її захисті як від тиску католиків, так і від Московської патріархії. Відповідно до історичної правди зображує Інокентія Гізеля П. Куліш. Показовим є ставлення до архіандрита Сомка, який називає його порадиником, наставником: Ось ходімо лиш до архимандрити, до нашого порадирика. Гізель, батьку, тепер у нас такий головатий чоловік, як колись був Могила. Поговоримо з ним де про що з Гадяцьких пунктів. Не дурень був Виговський, що написав їх [...] [Куліш, 1994, с. 79]. Згадані Гадяцькі пункти (Гадяцька угода) 1658 р., що були укладені з ініціативи Івана Виговського з Річчю Посполитою, передбачали рівність у правах православного й католицького духовенства [Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, 1992, с. 116–117], свободу віросповідання, церковну, адміністративну й політичну автономію. І. Гізель критично ставився до Гадяцьких пунктів. Прикметно, що інформація про Гізеля й Гадяцькі пункти в Чорній раді обмежена, ніби обірвана. Скупі згадки в романі про Гадяцьку угоду Є. Нахлік пояснює так: Сомко орієнтувався насамперед на судочинну та культурно-освітню частину Гадяцьких пунктів, узявши на думку створити козацьку правову державу як

наступницю Київської Русі, утвердити правочинну та культурно-освітню автономію України у складі Московського царства. Очевидно, обговорення Сомком і Шрамом решти пунктів Гадяцького трактату Куліш вважав за небезпечне для долі роману в самодержавній Росії [Нахлік, 2007, с. 111].

У творі акцентовано на тісному зв'язку суспільно-політичних процесів та церковно-релігійного життя. Показово, що навіть на стінах монастирів епізоди битв, постаті козацьких ватажків зображувалися поряд із біблійними сюжетами: [...] й наше козацьке рицарство було там скрізь по ограді помальоване, щоб народ дививсь да не забував, як колись за батьків та за дідів діялось. Був там намальований і Нечай, і Морозенко. [...] Був там і козак Байда, що висів ребром у турків на гаку, а не зламав своєї віри. Так і те все там помальовано, щоб усяке знало, які то колись були лицарі на Україні [Куліш, 1994, с. 63–64]. Про важливе значення церкви для запорожців свідчить відтворене в романі так зване прощання зі світом [Куліш, 1994, с. 64–65]. Віра в Бога, захист православ'я були основоположними принципами для запорожців (прикметно, що слова: Вірую в Христа Ісуса, рад воювати за віру християнську [Куліш, 1994, с. 66] були своєрідним пропуском до їхнього гурту).

Часто церковні проблеми обумовлювали громадянські перипетії й політичні процеси. Як відомо, утиски православних з боку польської шляхти і католицького духовенства й, відповідно, потреба захисту православної церкви були ключовими причинами козацьких повстань першої половини XVII ст., зокрема й Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького: Виступ гетьмана Богдана Хмельницького 1648 р., здійснений під гаслом оборони православної віри, став початком розриву козацтва з Річчю Посполитою й творення нового державно-політичного устрою – гетьманщини [Ісиченко, 2003, с. 196]. Проте у добу Руїни утиски православних не припинилися. Так, зневага католиків і унітів над греко-руською вірою [Куліш, 1994, с. 40] стала приводом того, що Шрам полишив свою духовну діяльність і поринув у боротьбу за захист рідної віри, а, відтак, і України.

В оцінці церковної унії 1596 р. П. Куліш слідував історичним джерелам (у козацьких літописах, зокрема Грабянки, унія постає

як причина козацьких повстань [Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки, 1992, с. 28]) та власній позиції (торговищем попівського егоїзму і вузьких інтересів панівних верств [Куліш, 2000, с. 173] означив письменник унію у своїй праці Наруга єзуїтів над василіанами в Галичині). Про унію як явище, що несло загрозу православ'ю і мало ряд негативних наслідків, ідеться і в романі: А тим часом католицькі пани з нашими перевертнями усилювались унію на Україні прищепити і не в одну церкву попом уніта на огиду людям поставили; віру благочестиву мужицькою вірою називали [...] [Куліш, 1994, с. 40]. Згадана в розмовах героїв Гадяцька угода [Куліш, 1994, с. 93] передбачала ліквідацію Берестейської унії, хоча в остаточному варіанті угоди цей пункт було вилучено, натомість ішлося лише про обмеження будівництва греко-католицьких храмів.

Наміри та спроби католицького духовенства й польської шляхти поширити свій вплив, приниження з їхнього боку православної церкви та її служителів – усе це загострювало релігійні, та, як наслідок, суспільні, культурні, ментальні суперечності. У свою чергу, це сприяло формуванню у свідомості українців уявлення про ворожість католицизму. Промовистими у цьому контексті є зображення на стінах й огорожі Братського монастиря на Подолі козацьких ватажків, які палять костьоли, вбивають католиків. Зі свого боку, ченці собі любили мирянам у голову задовбувати, що нема в світі ворога над католика. Пали, рубай його, вивертай з коренем, то й будеш славен і хвален, як Морозенко [Куліш, 1994, с. 63].

Невтішне становище православної церкви середини XVII ст. було поглиблене ще й боротьбою за Київську митрополію, адже 10 травня 1663 р. помер митрополит Діонісій Балабан. Виступивши проти кандидатури Мефодія Филимоновича, київські владики мали сподівання, що питання про митрополита буде розглянуте на раді під Ніжином, проте особливості перебігу цієї ради, що увійшла в історію як чорна, не сприяли цьому, а справа про Київську митрополію була відкладена й вирішувалася ще протягом декількох років (митрополит Йосип Нелюбович-Тукальський лише в березні 1668 р. отримав благословення від Константинопольського патріарха на митрополичу кафедру).

Виходячи за межі зображення офіційної церкви, міжконфесійних суперечностей, П. Куліш актуалізує принципи ідеального християнства, носієм яких є Божий чоловік. У позиції цього героя втілені погляди П. Куліша на роль людини в історії, на основоположні засади буття. Ідеться про невтручання в історичний поступ, пріоритетність духовних цінностей, а не земних і швидкоплинних принад, пошук Бога й цілковите покладання на Його волю. Відтак, на перший план висувається цілісна проблема Бога як істини, що перемагає суєтність, скороминушість усіляких химер, як от: слава, гетьманство, почесні тощо [Івашків, 2000, с. 46].

Отже, відтворені в романі Чорна рада образи духовенства базовані на синкретизмі історичної правди та художнього вимислу, акумулюють ідейний зміст твору, розкривають тісний зв'язок суспільно-політичних та церковно-релігійних процесів. Якщо у зображенні постатей єпископа Мефодія та Інокентія Гізеля П. Куліш не відходив від історичних джерел, то у моделюванні образу Шрама значну роль відвів художньому вимислу, що сприяло поліфонічній репрезентації образу священника-воїна, актуалізації ідеї єдності духовного й патріотичного чину та увиразненню авторського бачення проблеми людина в контексті історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Багрій Р. Шлях сера Вальтера Скотта на Україну (Тарас Бульба М. Гоголя і Чорна рада П. Куліша в світлі історичної романістики Вальтера Скотта) / Р. Багрій. – К., 1993. – 296 с.

Гуляк А. Становлення українського історичного роману / А. Гуляк. – К., 1997. – 293 с.

Івашків В. До питання про художню концепцію роману П. Куліша Чорна рада / В. Івашків // Пантелеймон Куліш : матеріали і дослідження. – Львів ; Нью-Йорк, 2000. – С. 41–54.

Ігор (Ісиченко), архієпископ Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ. Історія Христової Церкви в Україні / архієпископ Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ Ігор (Ісиченко). – Х., 2003. – 471 с.

Історія Русів / пер. І. Драча ; вступ. ст. В. Шевчука. – К., 1991. – 318 с.

Куліш П. Наруга єзуїтів над василіанами в Галичині / П. Куліш // Пантелеймон Куліш : матеріали і дослідження. – Львів ; Нью-Йорк, 2000. – С. 171–184.

Куліш П. Чорна рада / П. Куліш // Твори : у 2 т. / П. Куліш. – К., 1994. – Т. 1. – С. 38–173.

Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – К., 1992. – 192 с.

Літопис Самовидця. – К., 1971. – 208 с.; Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Микитась. – К., 1994. – 288 с.

Морозов О. Політична діяльність української православної ієрархії в добу Руїни: єпископ Мефодій (Максим Филімонович) / О. Морозов // Громадські протистояння в історії України: від непорозумінь і розбрату до національної консолідації : матеріали Всеукр. наук.-практич. конф., приуроченої до 350-ї річниці Чорної Ради в Ніжині (26 черв. 2013 р., м. Ніжин). – Ніжин, 2013. – С. 97–109.

Нахлік С. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / С. Нахлік. – К., 2007. – Т. 2. – 462 с.

Огієнко І. (митрополит Іларіон). Українська церква / І. Огієнко ; упоряд., авт. передм. М. С. Тимошик. – К., 2007. – 408 с.

REFERENCES

Bahrii R. Shliakh sera Valtera Skotta na Ukrainu (Taras Bulba M. Hoholia i Chorna rada P. Kulisha v svitli istorychnoi romanistyky Valtera Skotta) / R. Bahrii. – Kyiv, 1993. – 296 s.

Huliak A. Stanovlennia ukrainskoho istorychnoho romanu / A. Huliak. – Kyiv, 1997. – 293 s.

Ivashkiv V. Do pytannia pro khudozhniu kontseptsiiu romanu P. Kulisha Chorna rada / V. Ivashkiv // Panteleimon Kulish : materialy i doslidzhennia. – Lviv ; Niu-York, 2000. – S. 41–54.

Isichenko Ihor, arkhieiepysskop. Istoriiia Khrystovoi Tserkvy v Ukraini / Ihor Isichenko, arkhieiepysskop. – Kharkiv, 2003. – 472 s.

Istoriiia Rusiv / per. I. Dracha ; vstup. st. V. Shevchuka. – Kyiv, 1991. – 318 s.

Kulish P. Naruha yezuitiv nad vasylianamy v Halychyni. Panteleimon Kulish : materialy i doslidzhennia / P. Kulish. – Lviv ; Niu-York, 2000. – S. 171–184.

Kulish P. Chorna rada / P. Kulish // Tvory : v 2 t. / P. Kulish. – Kyiv, 1994. – Т. 1. – С. 38–173.

Litopys hadiatskoho polkovnyka Hryhoriia Hrabianky. – Kyiv, 1992. – 192 s.

Litopys Samovydtzia. – Kyiv, 1971. – 208 s.

Mykytas V. Davnoukrainski studenty i profesory / V. Mykytas. – Kyiv, 1994. – 288 s.

Morozov O. Politychna diialnist ukrainskoi pravoslavnoi iierarkhii v dobu Ruiny: yepyskop Mefodii (Maksym Fylymonovych). Hromadski protystoiannia v istorii Ukrainy: vid neporozumin i rozbratu do natsionalnoi konsolidatsii : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, pryurochenoi do 350-i richnytsi Chornoj Rady v Nizhyni (26 chervnia 2013 r., m. Nizhyn). – Nizhyn, 2013. – S. 97–109.

Nakhlik Ye. Panteleimon Kulish : osobystist, pysmennyk, myslytel : u 2 t. – Kyiv, 2007. – Т. 2. – 462 s.

Ohienko I. (mytropolyt Ilarion). Ukrainska tserkva / I. Ohienko ; uporiad., avt. peredmov. M. S. Tymoshyk. – Kyiv, 2007. – 408 s.

Стаття надійшла до редакції 29.10.19.

I. L. Prylipko, Dr Hab., Associate. Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

CLERGY IN THE NOVEL CHORNA RADA BY P. KULISH

In the article exposes the peculiarities of representation of clergy in the novel Chorna Rada by P. Kulish. Author elucidated the historic basis of clergy's images, peculiarities of fiction reception of historic truth. Accented on the connection social, political and church-religious process.

In representations of clergy and church-religious situation of the middle of XVII century the writer bases on the Cossack's chronicles and History of Rus. P. Kulish transformed the historical materials accordingly to the ideas direction of novel. The images of clergy in the novel Chorna Rada based on the synthesis of historic truth and fiction invention, actualized the ideas substance of novel, exposed of narrow connection social, political and church-religious process. In representation the figure of bishop Mefodii and Inokentii Hizel main role played the historic sources. The fiction invention is important in representation the image of Shram, what conditions the many-sided exposes of image the priest-soldier, the actualizes the idea of unity of clerical and patriotic factors and representation the authors seen of the problem the person in the context of history.

Keywords: historic truth, image, idea, clergy, church.

УДК 821.161.2 Куліш

Л. Б. Стрюк, канд. філол. наук, проф.,
Криворізький державний педагогічний університет, Кривий Ріг

Г. М. Шалацька, канд. філол. наук, доц.,
Криворізький національний університет, Кривий Ріг

ОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗУ ДІВЧИНИ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ В ОПОВІДАННІ П. КУЛІША ОРИСЯ

Представлено орієнтовну систему духовних цінностей, синтезовану на основі наукових праць із філософії, літературознавства, психології та педагогіки, у якій виокремлено такі провідні вектори: синкретичні праціності; абсолютні, загальнолюдські, народно-релігійні, християнські, моральні, естетичні, етичні, гуманістичні, індивідуальні, соціальні, культурні, екзистенційні, когнітивно-інтелектуальні, вольові, чутливо-емоційні, гедоністичні, родинні, вітальні, суспільні, утилітарні, валеоекологічні цінності. Досліджено особливості осмислення письменником образу патріархальної дівчини через систему духовних цінностей